

Tarik Ali

KAMENA ŽENA

Prevela
Dijana Radinović

■ Laguna ■

Naslov originala:

Tariq Ali
THE STONE WOMAN

Copyright © Tariq Ali 2000

Translation Copyright © 2007 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Suzan Votkins, koja me svojom
ljubavlju i prijateljstvom poslednjih dvadeset godina
podržava i u dobru i u zlu.*

Sadržaj

1. Leto 1899; Nilofer se vraća kući posle prinudnog izbjivanja; izgnanstvo Jusuf-paše; Iskander-pašu udara kap 11
2. Porodica počinje da se okuplja; upečatljiv dolazak barona; Salmanova seta 23
3. Baron kazuje odlomak iz *Kabus-name* o „ljubavnom plamu“; nedovršena priča o Albancu Enveru; Sabiha i sluškinja Čerkeskinja, koja je mislila da može umaći samo ako poleti 34
4. Čerkeskinja kazuje istinu Kamenoj ženi i oplakuje svoju sudbinu; kako bogataš ništi ljubav siromaha 43
5. Petrosjan priča o slavnim danima Otomanskog carstva; Salman tvrdi da je granica između istorije i mašte zamagljena; Nilofer piše oprostajno pismo svojem mužu Grku; Orhanovo zadocnelo sunecenje rukom mladoga Selima 48
6. Iskander-paša traži od svojih gostiju da objasne raspad Carstva; baron ukazuje na manu lanca pravde; Salmanov duboko ukorenjeni cinizam 59
7. Nilofer priča Kamenoj ženi kako joj je Selim milovao grudi po mesečini i kako se zaljubljuje u njega; zaprepasti se kad otkrije da ju je mati prisluškivala 67

8. Dan porodičnog slikanja; Iskander-paša zahteva da ga slikaju samog kraj prazne stolice; priča o Ahmet-paši i tome kako se pretvarao da je sultan 87
9. Nilofer i Selim se bolje upoznaju, a ona shvata da ne može da obuzda svoja osećanja 104
10. Grčka tragedija u Konji; Emina stiže u kuću; Nilofer je opčinjena Iskander-pašom 110
11. Sara priča svoj san Kamennoj ženi, pa budi uspomene i otvara stare rane. 122
12. Mehmed i baron vode raspravu o islamskoj prošlosti u kojoj je Mehmed poražen; Iskander-paši vraća se moć govora, ali on zahvaljuje Ogistu Kontu, a ne Alahu . . 127
13. Salman razmišlja o ljubavi i priča o nesreći koja mu je uništila život; kako ga je Merjema, kći Kopta Hamid-bega, trgovca dijamantima iz Aleksandrije, okrutno izdala. 140
14. Nilofer svladava žudnja za Selimom i ona odlučuje da se uda za njega; baron ne želi da razgovara o Stendalovim mislima o ljubavi. 158
15. Nilofer šalje Selima da razgovara s Kamenom ženom i razbistri misli; njega to iskustvo začudi 171
16. Komitet jedinstva i napretka sastaje se da raspravlja o zaveri da se zbací sultan; baron otkriva uhodu; Nilofer više voli da je Osmanlijska nego Turkinja 174
17. Tajanstvena Francuskinja nejasnih namera neočekivano dolazi i traži da vidi Iskander-pašu, koji kasnije otkriva kako je davno krišom posmatrao jednu udatu ženu u hamamu u Istanbulu 190
18. Smrt Hasan-babe, kome priređuju sufistički pogreb; povratak Kemal-paše; Sarin gnev 199
19. Delići iz Kemal-pašinog života i njegovog želja da stvori najveću parobrodsku kompaniju na svetu; Nilofer razmišlja o sreći i smislu života; Merjemina smrt. . . . 206

20. Petrosjanovo priznanje; ubistvo čukundede Murat-paše; stradanja Petrosjanove porodice 218
 21. Selim je silno oduševljen pariskim dnevnicima Iskander-paše i dvaput ih čita; baron objašnjava zašto se pariski narod razlikovao od istanbulskog; mučni život Halil-paše 223
 22. Šta je Katarina kazala Kamennoj ženi pre deset godina 235
 23. Iz Njujorka stiže glasnik s pismom za Saru; Mehmed snuje da oženi Džoa Grdnog jednom od Kemal-pašinih kćeri 240
 24. Stoleće se sprema da ode u grob; Selim i Halil razgovaraju o budućnosti; Dante i Verlen; Orhan postavlja pitanje Iskander-paši 249
 25. Pun mesec zalazi, a novo sunce se rađa 258
- Apendiks* 261

JEDAN

Leto 1899; Nilofer se vraća kući posle prinudnog izbivanja; izgnanstvo Jusuf-paše; Iskander-pašu udara kap

U porodičnim istorijama predanje je uvek moćnije od istine. Pre deset dana upitala sam oca zašto je, pre gotovo dve stotine godina, sultan obeščastio našeg čuvenog pretka Jusuf-pašu i prognao ga iz Istanbula. Moj sin Orhan, na čiju sam želju i postavila to pitanje, sedeo je stidljivo kraj mene i kradomice pogledao u svojeg dedu, koga do tada nikad nije video.

Kada prvi put posle dugo vremena dođete ovamo vijugavim putevima preko zelenih brda, opije vas mešavina mirisa, pa je teško ne pomisliti na Jusuf-pašu. Ovo je bila palata njegovog progonstva, i njena krhka, besmrtna lepota svaki put me općini. Kad smo bili deca, često smo leti putovali ovamo iz Istanbula po nesnosnoj žegi, ali čim bismo ugledali more, živnuli bismo, i to mnogo pre nego što bismo zaista osetili sveži povetarac na koži. Znali smo da će se putovanje ubrzo okončati.

Sam Jusuf-paša naložio je neimaru da pronade neko zabačeno mesto, ali ne suviše udaljeno od Istanbula. Želeo je da kuća bude osamljena, ali opet nadomak njegovih prijatelja. Prostor na kome će podići zdanje trebalo je da odrazi kaznu koja mu je dosuđena. Bilo je vrlo blizu mesta njegovih uspeha u starom gradu, a opet sasvim daleko od njega. Prihvatio je sve uslove koje mu je sultan nametnuo, a jedino je taj ustupak tražio.

Podignuto je veličanstveno zdanje. Učinjeni su neki ustupci, ali kuća je u suštini bila čin prkosa. Predstavljala je Jusuf-pašinu poruku sultanu: možda sam proteran iz carske prestonice, ali nikada neću promeniti način života. A kada su mu prijatelji dolazili u posetu, žagor i smeh orili su se do palate u Stambolu.

Sila kajsija, oraha i badema posađena je da čuva njegovu osamu i štiti kuću od oluja što su najavljivale dolazak zime. Svakog leta, otkako pamtim, igrali smo se u hladu drveća; igrali bi se, smejali, psovali, rasplakali jedni druge, što deca često čine kad su sama. Bašta za kućom bila je pravo skrovište, a njen spokoj naročito bi dolazio do izražaja kad bi se more iza uzburkalo. Tamo bismo odlazili da se opustimo i udišemo opojni ranojutarnji lahor nakon prve noći provedene u kući. Nepodnošljivo mrtvilo leta u Istanbulu zamenile bi čari Jusuf-pašine palate. Imala sam nepune tri godine kad sam prvi put došla ovamo, ali ipak jasno pamtim taj dan. Lila je kiša i ja sam se silno nasekirala što kvasi more.

A ima još uspomena. Strasnih uspomena. Bolnih uspomena. Muka i slast ukradenih trenutaka za vreme noćnih sastanaka. Miris trave noću u gaju narandži što krepí dušu. Ovde sam prvi put poljubila Orhanovog oca, „onog ružnog, mršavog Grka Dimitrija, školskog nadzornika iz Konje“, kako ga je moja mati strogo nepomičnog lica i ledenih očiju nazivala. Nije valjalo što je Grk, ali to što je radio kao nadzornik seoskih škola bilo je još gore. Taj joj je spoj zapravo najviše smetao. Ne bi imala ništa protiv da je Dimitri poticao iz neke od porodica fanariota iz vremena Konstantinopolja. Kako je njena kći jedinica mogla da nanese takvu sramotu kući Iskander-paše?

Takav je stav bio neobičan za nju. Nikada nije marila za porodična stabla. Razlog je bio samo to što je imala drugog prosca na umu. Želela je da se udam za najstarijeg sina njenog strica Sifraha. Obecana sam rođaku još po rođenju. I ta retko blaga i smirena žena pala je u vatru od besa i razočaranja kad je saznala da želim da se udam za nikogovića.

Zejnepa, moja udata polusestra, kazala joj je kako se rođak za koga hoće da me uda uopšte ne zanima za žene, pa čak ni kao sredstvo za rađanje. Zejnepa raspredje priču. Jezik joj se opogani dok je opisivala njegovu razvratnost i moja mati pomisli kako njeni iscrpni opisi nisu prikladni za uši devojkice. Toliko je ocrnila mojeg sirotog rođaka i prikazala ga kao razvratnika da mi je rečeno da izađem iz odaje.

Kasnije tog dana moja je mati gorko plakala grleći me i lju-beći. Zejnepa ju je ubedila da je naš siroti rođak nemilosrdna neman i moja je majka jadikovala i izjedala se na pomisao kako je mogla naterati kćer jedinicu da se uda za takvu izopačenu zver i tako postane glavni krivac za moju doživotnu nesreću. Ja sam joj, naravno, oprostila, pa smo kroz smeh pričale o tome šta se sve moglo desiti. Nisam sigurna je li ikad saznala da je Zejnepa sve bila izmislila. Kad se, za vreme haranja tifusne groznice, moj teško oklevetani rođak razboleo i ubrzo potom i umro, Zejnepa je pomislila kako je najbolje da istina ostane skrivena od moje matere. Ovo je imalo i jednu nesrećnu posledicu. Na sahrani njenog rođaka u Smirni moja mati nije mogla da pokaže ni najmanji znak žaljenja, na silno zaprepašćenje njenog strica Sifraha, a kad sam ja na silu pustila koju suzicu, zapanjeno me je pogledala.

Sve to pripada prošlosti. Sada mi je najvažnija istina to što sam se vratila kući posle devet godina izgnanstva. Otac mi je oprostio što sam pobešla. Želeo je da vidi mojeg sina. Ja sam želela da vidim Kamenu ženu. Tokom celog mojeg detinjstva sestra i ja pronalazile smo skrovišta u pećinama nedaleko od jedne prastare stene koja je nekad sigurno bila statua neke paganske boginje. Uzdizala se iznad bademovog zasada iza naše kuće, i kad smo je gledale iz daljine, najviše nam je ličila na ženu. Isticala se na brdašcu na kojem je stajala okružena razvalinama i stenjem. Nije to bila Afrodita niti Atina. Njih bismo prepoznale. Na njoj se nazirao trag tajanstvenog vela koji se video tek u suton. Lice joj je bilo skriveno. Možda je to bila, kazala je

Zejnepa, neka ovdašnja boginja, davno zaboravljena. Možda je klesar žurio. Možda su hrišćani nadirali, pa su ga okolnosti primorale da se predomisli. Možda to uopšte nije boginja, već prvi isklesani lik Merjeme, majke Isine. Nikako nismo mogle da se složimo ko je ona, pa je zato postala Kamena žena. Mi smo joj se kao male poveravale, postavljale joj lična pitanja i zamišljale njene odgovore.

Jednoga dana otkrile smo da naše majke, tetke i sluškinje čine isto. Sakrile bismo se iza stene i slušale ih kako se jadaju. To je bio jedini način da saznamo šta se zapravo zbiva unutar naše velike kuće. I tako je Kamena žena postala spremište svih naših skrivenih patnji. Tajne su užasne. Čak i kad su neophodne, lagano nam nagrízaju dušu. Uvek je bolje otvoriti se, a Kamena žena omogućavala je svim ženama da se rasterete tajni i tako sačuvaju zdrav unutrašnji život.

„Mati“, prošaputa Orhan držeći se čvrsto za moju ruku, „hoće li mi deda uopšte ispričati zašto je ova palata sagrađena?“

U našoj porodici kolale su brojne priče o Jusuf-paši, a neke su bile vrlo nepovoljne po našeg pretka, ali njih su obično prenosili one prababe i pradede čija je grana porodice zbog moje ostala bez nasleđstva. Svi smo znali da je Jusuf-paša pisao ljubavnu poeziju i da su sve pesme spaljene, osim ponekih strofa koje su se usmeno prenosile s kolena na koleno. Zašto su mu pesme uništene? I ko je to učinio?

Pre nego što sam izgnana iz kuće, pitala sam to oca bar jednom godišnje. On bi se nasmešio i uopšte se ne bi obazirao na moje pitanje. Mislila sam da je mojem ocu neprijatno da razgovara o tome s decom, a naročito s ćerkom. Ali ne i ovog puta. Možda zato što je Orhan bio tu. Sad je prvi put video Orhana. Možda je moj otac želeo da prenese priču svojem muškom potomku. A možda je jednostavno bio opušten. Tek sam kasnije pomislila da je možda predosetio nesreću koja će ga zadesiti.

Bilo je kasno poslepodne i još je bila vrućina. Sunce je lagano tonulo na zapad. Zraci su poprimili bakrenu boju i čitava

se bašta čarobno prelivala. Ustaljeni letnji red ove stare kuće nimalo se nije izmenio. Stara stabla magnolije i njihovo krupno lišće sjajili su se na zalazećem suncu. Moj se otac tek probudio iz okrepljujućeg sna. Lice mu je bilo odmorno. Kako je stario, san je na njega delovao poput eliksira. Bore urezane u čelo kao da su mu nestajale. Dok sam ga posmatrala, uvidela sam koliko mi je nedostajao ovih devet godina. Poljubila sam mu ruku i ponovila pitanje. Nasmešio se, ali nije odmah odgovorio.

Čekao je.

I ja sam čekala prisećajući se kako se ovde provode letnja popodneva. Ne prozborivši ni reči, moj otac uze Orhana za ruku i privuče dečaka sebi. Stade da ga miluje po glavi. Orhan je znao dedu s izbledele slike koju sam ponela sa sobom i držala je kraj uzglavlja. Dok je odrastao, pričala sam mu priče o svojem detinjstvu i staroj kući s pogledom na more.

Tad se pojavi stari Petrosjan, glavni sluga u našoj kući, koji je s našom porodicom od svojeg rođenja. Za njim je išao jedan dečacić, ne mnogo stariji od Orhana, i nosio poslužavnik. Stari Petrosjan posluži mojem ocu kafu isto onako kako je činio poslednjih trideset godina i duže, kao što je, verovatno, i njegov otac služio mojem dedu onolike godine. Navike mu se nisu izmenile. Po svojem običaju, u prisustvu mojeg oca uopšte se nije obazirao na mene. Kad sam bila mala, to me je silno jedilo. Plazila bih mu se ili pravila nepristojne pokrete, ali ma šta činila, nisam mogla da izmenim njegovo ophođenje. Kad sam malo porasla, naučila sam da ne primećujem njegovo prisustvo. Postao mi je nevidljiv. Jesam li to umislila ili se danas nasmešio? Jeste, ali osmeh je bio upućen Orhanu. U kuću je stiglo novo muško i Petrosjanu je bilo drago. Nakon što se, s poštovanjem nakrivivši glavu, raspitao je li mojem ocu još nešto potrebno i dobio odričan odgovor, Petrosjan i njegov unuk, koga je obučavao da ga nasledi na poslu, napustiše odaje. Jedno vreme niko od nas nije progovarao. Zaboravila sam koliko ovo mesto ume da bude spokojno i kako je brzo blažilo moja čula.

„Pitaš zašto je pre dve stotine godine Jusuf-paša poslat ovamo?“

Živo sam zaklimala glavom ne uspevaajući da skrijem svoje uzbuđenje. Sad kad sam majka dvoje dece, smatrana sam dovoljno zreloom da mi se ispriča zvanična priča.

Moj otac poče tonom u isti mah prisnim i zvaničnim, kao da su se događaji koje je pripovedao zbili protekle nedelje, ovde, pred njim, a ne pre dve stotine godina u palati u Istanbulu, na obali Bosfora. Ali dok je govorio, sasvim je izbegavao moj pogled. Oči su mu bile uprte u lice malog Orhana i posmatrale šta on čini. Možda se moj otac prisetio svojeg detinjstva i dana kad je i sam prvi put čuo priču. A što se ticalo Orhana, on je bio opčinjen svojim dedom. Oči su mu zablistale od oduševljenja i iščekivanja kad je moj otac započeo naširoko i kitnjasto poput seoskog pripovedača.

„Sultan, po svojem običaju, posla uveče po Jusuf-pašu. Naš veliki predak dođe i pokloni mu se. Odrastao je uz sultana. Dobro su se poznavali. Sluškinja pred njih iznese pehar vina. Sultan zamoli svojeg prijatelja da mu odrecituje novu pesmu. Jusuf-paša tog dana beše u čudnom raspoloženju. Niko ne zna zašto. Bio je tako vičan dvorjanin da je svaki zahtev svojeg vladara smatrao zapovešću s neba. Bio je toliko domišljat da je na licu mesta mogao da smisli strofu i odrecituje je. Ali ne i te večeri. Niko ne zna zašto. Možda su ga podigli iz ljubavne postelje, pa se razjario. Možda mu je jednostavno dodijalo da bude dvorjanin. Možda ga je mučila probava. Niko ne zna zašto.

Kad sultan opazi da njegov prijatelj ne progovara, on se iskreno zabrinu. Zapita ga za zdravlje. Ponudi da mu pozove ličnog lekara. Jusuf-paša mu zahvali, ali odbi ponudu. Osvrnu se oko sebe i opazi samo sluškinje i evnuhe. To ne beše ništa novo, ali tog dana našem pretku to vrlo zasmeta. Niko ne zna zašto. Posle

dugog ćutanja, on zatraži od sultana dozvolu da govori i sultan mu je dade.

’O, silni vladaru i izvoru sve mudrosti, sultanu prosvćenog sveta i kalife naše vere, ovaj sluga žudi za tvojim oprostajem. Čudljiva me muza napusti i danas mi nijedan stih ne dolazi u ovu šuplju glavu. Uz tvoje dopuštenje večeras ću biti pripovedač, ali molim njegovo uzvišeno veličanstvo da me pažljivo sluša jer je sušta istina ono što ću ispričati.’

Sultan se sad već živo zainteresova i ceo dvor se zatalasa nagnjući se da čuje Jusuf-pašine reči.

’Pet stotina i trideset i osam godina pre rođenja hrišćanskog sveca Isusa, postojase moćno Persijsko carstvo. Na njegovom prestolu seđase silni car po imenu Kir. Te bericetne godine Kir se u Vavilonu proglasi za cara nad carevima, u oblasti kojom danas vlada naš silni i premudri sultan. Te godine veliko Persijsko carstvo činjase se nepobedivo. Vladaše svetom. Svi se divljahu njihovoj širokogrudosti. Persijanci prihvatahu sve vere, poštovahu sve običaje, i prilagođavahu se drugačijim načinima vladanja u novoosvojenim zemljama. Sve se činjase dobro. Carstvo cvetaše, a s neprijateljima se obračunavaše kao što bi ko spljeskao muvu.

Dve stotine godina kasnije Kirovi naslednici postadoše igračke u rukama evnuha i žena. Carski satrapi ne behu više odani. Upravnici postadoše pokvareni, bezosečajni i nedelotvorni. Silna bogatstva Mesopotamije spasavahu Carstvo od propasti, ali što krah beše duže odlagan, to strašniji beše kad do njega konačno dođe. I tako zavlada uticaj Grka. Njihov se jezik širio. I tako, još mnogo pre no što će se Aleksandar Veliki roditi, put njegovih osvajanja beše probijen.

A onda jedne godine, bez ikakvog upozorenja, deset hiljada grčkih vojnika ubiše svojega persijskog vladara, zatočiše njegove zapovednike i uputiše se u Anatoliju iz grada koji danas nazivamo Bagdad. Ništa im ne prečase put. I narod ubrzo uvide da mu

vladari i vođe nisu potrebni ako je samo deset hiljada vojnika moglo sve to da učini...'

Jusuf-paša ne beše još završio svoju priповest, ali izraz sultanovog lica preseče mu reči. Zaćuta ne usuđujući se da pogleda svojega vladara u oči. Sultan se razgnevi, diže se na noge i izlete iz odaje. Jusuf-paša se uplaši najgoreg. Hteo je samo da upozori svojeg prijatelja iz mladosti na tromost, bludnost i veliki uticaj evnuha. Želeo je da prenese svojem vladaru večni zakon koji uči da ništa nije večno. A sultan je umesto toga doživio pripovest kao rđavo predskazanje koje se odnosi na Otomansko carstvo. Na njega samog. Svako drugi bio bi pogubljen, ali verovatno su zajedničke uspomene iz detinjstva prevagnule u korist milosti. Jusuf-paša bio je blago kažnjen. Bio je prognan iz Stambola. Zauvek. Sultan nije želeo da živi u istom gradu s njim. I tako je on došao ovamo sa svojom porodicom, u ovu osamljenu divljinu okruženu stenjem, i rešio ovde da podigne svoju prognaničku palatu. Čeznuo je za starim gradom, ali nikad više nije video Bosfor.

Kažu da je i sultanu nedostajalo njegovo društvo i da je često žudeo za njim, ali dvorjani, koji su oduvek bili ljubomorni na Jusuf-pašu i njegov uticaj, postarali su se da se dva prijatelja nikada više ne sretnu. I to je sve. Je li te ovo zadovoljilo, golubice moja? A ti, Orhane, hoćeš li upamtiti šta sam ti ispričao i preneti to svojoj deci jednog dana, kad me više ne bude?"

Orhan se nasmeši i klimnu glavom. Moje lice ostade bezizrazno. Znala sam da je moj otac ispričao samo poluistine. Čula sam i druge priče o Jusuf-paši od svojih tetaka i stričeva iz drugih porodičnih grana, dece deda-ujaka kojega je moj otac prezirao i čije potomke nikada nije ohrabrivao da nas posećuju ovde ili u Istanbulu.

Oni su pričali priče daleko uzbudljivije, mnogo stvarnije i beskrajno uverljivije. Pričali su kako se Jusuf-paša zaljubio u sul-

tanovog omiljenog belog roba i kako su ih uhvatili u bludničenju. Rob je pogubljen na licu mesta, a njegovi stidni delovi baćeni psima pred carskom kuhinjom. Prema njihovoj priči, Jusuf-paša je javno išiban i proteran iz grada da večno živi u sramoti. Možda je i priča mojega oca takođe taćna. Možda nijedna prića ne nudi objašnjenje zašto je naš predak pao u nemilost. A možda niko nije znao pravi razlog, pa su sve postojećće priće neistinite.

Možda.

Nisam imala želju da uvredim svojega oca nakon toliko godina otuđenosti, pa sam se uzdržala od daljeg ispitivanja. Silno sam ga potresla što sam se pre mnogo godina zaljubila u školskog nadzornika, pobegla za njim, rodila mu decu i cenila njegovu poeziju, koja je, danas uviđam, bila vrlo loša, ali mi je u to vreme zvućala prekrasno. Poezija je, avaj, oduvek bila pravi Dimitrijević poziv, ali morao je da zarađuje za život. Zato je postao učitelj. Tako je mogao da zaradi nešto novca i stara se o majci. Otac mu je poginuo u Bosni boreći se za naše carstvo. Blagi glas kojim je recitovao svoje pesme dirnuo me je u srce.

Sve se to zbilo u Konji, dok sam boravila kod porodice svoje najbolje prijateljice. Pokazala mi je ćari Konje. Videle smo grobnice starih seldžućkih kraljeva i zavirivale u kuće sufija.* I tu sam upoznala Dimitrija. Bilo mi je tad sedamnaest godina, a njemu gotovo trideset.

Želela sam da pobegnem iz učmalosti moje kuće. Dimitri i njegova poezija ćinili su mi se kao put ka sreći. Jedno vreme bila sam srećna, ali nikad dovoljno da potisnem patnju što sam izbaćena iz porodićnog doma. Nedostajala mi je mati, i ubrzo sam počela da ćeznem za udobnošću našeg doma. A više od svega nedostajala su mi leta u ovoj kući okrenutoj moru.

Želela sam da napustim dom, ali pod svojim uslovima. To što me je otac proglasio izgnanicom bio je težak udarac za mene. Mrzela sam ga tada. Mrzela sam njegovu uskogrudost. Mrzela

* Sufije – islamski mistici. (Prim. prev.)

sam kako se odnosi prema mojoj braći, a naročito prema Halilu, koji se, vatreni pastuv kakav je bio, nije dao pokoriti. Moj bi ga otac ponekad išibao pred čitavom porodicom. Tada sam oca najviše mrzela. Ali ni to nije slomilo Halilov duh. Otac je Halila smatrao lenjivcem, buntovnikom koji nikog ne poštuje i stoga se zaprepastio kad je Halil stupio u vojsku i zbog svoje porodične prošlosti brzo napredovao, i dobio službu u palati.

Iskander-paša sumnjao je u pobude svojeg mlađeg sina i nije se prevario. Otac je umeo da bude izuzetno prefinjen i uglađen u pariskim salonima, u Francuskoj Republici gde je godinama služio kao izaslanik Visoke porte. To nam je pričao moj stariji brat Salman, kome je dozvoljeno da pođe s ocem i koji je stekao visoko obrazovanje na Akademiji u Parizu. Tako je postao ljubitelj svega što je francusko, osim francuskog naroda.

Kad god bi se otac vratio u Istanbul s novim komadima nameštaja, tkaninama i slikama obnaženih žena za zapadni deo kuće, i mirisima za svoju ženu, mi bismo se ponadali. Halil bi prošaputao: „Možda je ovog puta postao moderan.“ Svi bismo se kikotaletali od napetog iščekivanja. Možda će se ove godine u našoj kući prirediti novogodišnji bal. Sve ćemo obući haljine i igraćemo i piti šampanjac kao što su naš otac i Salman činili u Parizu i Berlinu. Puste želje! Život se nikad nije promenio. U poznatom okruženju svojega grada i zemlje otac bi se vratio ponašanju i običajima turskog plemića.

Sad su me prvi put nakon mojeg bekstva i venčanja pozvali da ponovo dođem u naš stari letnjikovac, ali samo s Orhanom. Dimitri i moja prekrasna mala Emina ostali su kod kuće. Možda sledeće godine, obećala mi je mati. A možda nikad, besno sam povikala. Mati me je triput posetila, ali uvek u potaji, i donosila deci odeću, a meni novac. Postavila se za posrednika i odnosi između mene i oca polako su se popravljali. Uspostavili smo vezu. Posle dve godine razmenjivanja učtivih i nepodnošljivo zvaničnih pisama pozvao me je da dovedem Orhana u letnjikovac. Drago mi je što sam mu učinila po volji. Umalo da odbijem

njegov poziv. Htela sam da postavim uslov da neću doći ukoliko ne budem mogla da povedem i svoju kćer, ali moj muž Dimitri ubedio me je da sam glupa i tvrdoglava. Sad mi je drago što nisam dopustila da mi se ponos ispreči. Da sam se izvinila zbog neposlušnosti i pravdala se na kolenima, otac bi mi odavno oprostio. Iako sam mogla navesti na takvu pomisao, Iskander-paša nije bio ni okrutan ni osvetoljubiv čovek. Bio je čovek svojega vremena, strog i patrijarhalan u odnosu s nama.

Te prve noći, kad je Orhan zaspao, izašla sam iz kuće i šetala voćnjacima. Poznati mirisi majčine dušice i rakite budili su davne uspomene. Kamena žena još je bila tamo i uhvatih sebe kako joj šapućem.

„Vratila sam se, Kamena ženo. Vratila sam se sa sinčićem. Nedostajala si mi, Kamena ženo. Mnogo je toga što nisam mogla kazati mužu. Devet godina predugo je vreme da nikome ne iskažeš svoje žudnje.“

Tri dana nakon što je moj otac ispričao Orhanu priču o Jusuf-paši, udarila ga je kap. Vrata njegovih odaja bila su napola otvorena. Prozori ka balkonu bili su širom otvoreni i lagani povetarac donosio je sladak miris limuna. Moja je majka oduvek rano ujutru odlazila u njegove odaje da otvori prozore kako bi udisao miris mora. Tog jutra ušla je u njegovu sobu i zatekla ga na boku. Čudno je disao. Okrenula ga je. Lice mu je bilo bezizrazno i blede. Oči su mu zurile u daljinu i ona je nagoniski znala da traže nešto onostrano. Osetio je samrtnu jezu i nije želeo dalje da živi.

Bio je oduzet, nije osećao noge, nije mogao da govori i, ako je sudeći po njegovim očima, molio se Alahu svakog svesnog trenutka da okonča njegov život na zemlji. Alah se oglušio o njegove molbe i polako, vrlo polako, Iskander-paša počeo da se oporavlja. Noge su mu se oporavile. Uz Petrosjanovu pomoć ponovo je prohodao, ali zauvek je izgubio moć govora. Nikada mu više nećemo čuti glas. Od tada je svoje zapovesti i želje ispisivao na ceduljama koje su nam donošene na maloj srebrnoj tacni.

I tako je, svakoga dana posle večernjeg obroka, nekoliko nas počelo da se okuplja u staroj sobi s balkonom s pogledom na more. Kad bismo se svi udobno smestili, otac bi uglom usana srknuo čaj – kap mu je teško osakatila lice – i dok bi mu Akim, Petrosjanov unuk, nežno trljao noge, on bi se izvalio i tražio da mu pričamo priče.

U prisustvu mojeg oca nikad nije bilo lako raskraviti se. Oduvek je bio težak čovek. Nikada nije podnosio ni najmanji prekor upućen njegovom ponašanju, prošlom ili sadašnjem, a drugima je uvek pronalazio mane.

Moji braća i sestre, pozvani iz svih krajeva Carstva da mu se nađu kraj postelje, bili su ubeđeni da će ga bolest malo smekšati. Bila sam uverena da greše.

DVA

Porodica počinje da se okuplja; upečatljiv dolazak barona; Salmanova seta

Ležala sam u krevetu, u zamračenoj sobi, s hladnim oblogama na licu i čelu. Odmarala sam se i pokušavala da ublažim glavobolju koja nikako da prođe. Tog dana Salman i Halil došli su da obiđu našeg nemog oca. Nisam bila na terasi s ostalim članovima porodice i svom poslugom da gledam kako izlaze iz naših starih kočija kojima su, u pratnji šestorice konjanika s obe strane, dovezeni iz Istanbula. Mati mi je kasnije ispričala kako su se obojica potresla na prizor oca koji je nepomično sedeo u velikoj naslonjači. Pali su pred njim na kolena i ljubili mu ruke. Halil je, u svojoj odori paše,* prvi uvideo da tišina lako može da postane mučna.

„Drago mi je što si još živ, *ata*. Samo nebo bi mi pomoglo da je Alah rešio da nas učini siročićima. Ova zver od mojeg brata naredila bi Petrosjanu da me zadavi svilenim gajtanom.“

Ta je misao bila toliko smešna da je izmamila osmeh na starčevom licu, na šta se svi okupljeni grohotom nasmejaše i grubo me probudiše. Ali glavobolja je prestala, pa sam iskočila iz kreveta, umila se i strčala dole da ih pozdravim. Sišla sam taman na vreme da vidim kako Halil uzima Orhana u naručje. Zago-licao je brkovima dečaka po vratu, pa ga bacio uvis, i snažno

* Ovde *paša* označava čin u vojsci koji odgovara današnjem generalu. (Prim. prev.)

ga zagrlio kad mu je pao u ruke. Potom je upoznao Orhana s ujakom kojega do tada nije video. Orhan je gledao u tog novog ujaka i stidljivo se smeškao, a Salman je stegnuto pomilovao dečaka po glavi.

Nisam videla Salmana gotovo petnaest godina. Otišao je od kuće kad mi je bilo trinaest. Pamtila sam ga kao visokog i vitkog, s crnom gustom kosom i dubokim milozvučnim glasom. Trgla sam se kad sam ugledala njegov obris na terasi. Za trenutak sam pomislila da je to otac. Salman je ostario. Još nije ušao u pedesetu, ali kosa mu je posedela i prorodila se. Činio mi se nekako niži nego kad sam ga poslednji put videla. Telo mu se raskrupnjalo, lice mu je bilo u podvoljcima, hodao je blago hramljući, a oči su mu bile tužne. Surovi Egipat. Zašto ga je ovoliko ostario? Zagrlili smo se i poljubili. Glas mu je bio hladan.

„A sad si majka, Nilofer.“

To su jedine reči koje mi je tog dana uputio. U glasu mu se čulo iznenađenje kao da je donošenje dece na ovaj svet nekako postalo novina. Salmanova opaska i ton iz nekog su me razloga najedili. Ni sama ne znam zašto, ali sećam se da sam se ljutnula. Možda stoga što su ukazivali na njegovo odbijanje da u meni vidi odraslu ženu i odnosi se shodno tome. U njegovim očima još sam bila dete. Pre nego što stigoh da smislim neki prikladan zajedljiv odgovor, Petrosjan ga odvede da nasamo poseti našeg oca.

Onda dođe red na Halila. On se nikad nije otuđio od nas i redovno je održavao vezu s Orhanovim ocem. Bio nam je od velike pomoći u teškim vremenima, starao se da ne budemo goli i bos i nakon što je Dimitri, kao i većina Grka iz Konje, ostao po kazni bez posla. Poslednji put sam videla Halila kada je jednog prekrasnog prolećnog popodneva došao u Konju bez najave. Orhanu tad behu tri godine, ali nije zaboravio svojeg ujaka, ili pre njegove brkove, koji su mu oduvek smetali. Pogledala sam u Halila. Bio je naočit kao i uvek, a vojničko odelo dobro mu je pristajalo. Često sam se pitala kako je došlo do toga da najne-

poslušniji član naše porodice prihvati strogost i propise vojske. On me zagrl i prošaputa:

„Milo mi je što si došla. Je li ispričao Orhanu priču?“

Klimnuh glavom.

„O Jusuf-paši?“

„Nego o kome?“

„A koju?“

Nasmejasmo se.

Taman kad htedosmo da pođemo za ostalima u kuću, Halil opazi kako se na udaljenom putu što vodi do naše kuće podigla prašina. To je morala biti još jedna kočija, ali koga je dovozila? Iskander-pašu u celoj su porodici znali kao nedruštvenog čoveka teške naravi. Kao posledica toga malo je ko dolazio nepozvan u naš dom u Istanbulu, a ovamo ne pamtim da je dolazio iko. Običajno gostoprinstvo beše strano mojem ocu, kad se radilo o njegovoj daljoj rodbini. Naročito je bio negostoljubiv prema braći i sestrama od stričeva i njihovom potomstvu, ali je umeo da bude hladan i prema rođenoj braći. Zbog svega toga nenadani gosti uvek su nam predstavljali prijatno iznenađenje kad smo bili mali, pogotovo stric Kemal, koji bi uvek dolazio s kočijom punom darova.

„Treba li danas još neko da dođe?“

„Ne.“

Halil i ja ostali smo na terasi i čekali da kočija stigne. Zgledali smo se i kikotali. Ko li se to usuđuje da ovako dođe u kuću našeg oca? Kad smo bili sasvim mali, kuća je pripadala našem dedi i uvek je bila puna gostiju. Tri gostinske odaje uvek su bile pripremljene za dedine najbliže prijatelje, koji su dolazili i odlazili kad im se prohte. Sva je posluga znala da mogu naići u bilo koje doba dana ili noći, u pratnji svojih slugu. To je bilo davno. Čim je mojem ocu dodeljena kuća, stavio je do znanja dedinim starim prijateljima da nisu više dobrodošli. U porodici puče bruka. Baba se usprotivila, i to neobično oštrim rečima za nju, ali otac je ostao nepopustljiv. On beše drugačiji i nikada nije

voleo pohotljivce koji su se motali po kući za života njegovog oca i zagorčavali život lepuškastijim sluškinjama.

Kočija se zaustavi i mi poznađosmo kočijaša i slugu kraj nje-ga. Halil se nasmeja dok smo silazili niz stepenice da dočekamo očevog starijeg brata Mehmed-pašu i njegovog prijatelja barona Jakoba fon Hazberga. Iako već zašli u sedamdesete, obojica su izgledali zdravo. Njihova lica, inače vrlo bleđa, dotaklo je sunce. Nosili su slamene šešire i žućkastu letnju odeću, ali različito skrojenu. Svaki je čvrsto verovao da ima boljeg krojača. Moj otac nikad nije mogao skriti razdraženost kad bi njih dvojica razgovarali o odeći. Halil toplo pozdravi Prusa, a stricu s pošto-vanjem poljubi ruku.

„Dobro došao u svoju kuću, striče, a i ti, barone. Ovo je neočekivano zadovoljstvo. Nismo ni znali da ste u Turskoj.“

„Nismo ni mi dok nismo stigli“, odgovori Mehmed-paša. „Voz iz Berlina kasnio je, kao po običaju.“

„Ali tek kad smo prešli tursku granicu, Mehmede“, ubaci se baron. „Pravo kaži. Na granicu je stigao tačno na vreme. Mi se dičimo našom železnicom.“

Mehmed-paša se ne obazre na ovu upadicu i okrete se Halilu. „Je li istina da je strela smrti probola mojeg brata, ali da on nije hteo da padne? Je li?“

„Čini mi se, striče, da te ne razumem najbolje.“

On pogleda u mene.

„Naš je otac, striče, izgubio moć govora“, promrmljah ja. „Inače se oporavio, mada neće moći da hoda bez nečije pomoći.“

„To i nije pregolema nesreća. Oduvek je previše pričao. Znaš li šta ti je majka poručila za večeru? Ima li šampanjca u kući? I mislio sam da nema! Doneli smo nekoliko sanduka s baronovog imanja. Kad sam bio tvojih godina, previše sam setnih večeri proveo u ovoj groznoj kući. Nikad više. Ima li leđa u ostavi?“

Klimnuh glavom.

„Lepo. Neka nam rashlade nekoliko boca za večeras, dete, i kaži Petrosjanu da nam pripremi naše odaje. Uveren sam da ih

nisu vetrili trideset godina. A ti, mladiću, odvedi me da vidim brata.“

Otac nije mnogo mario za Mehmed-pašu, ali nikad nije bio neučtiv prema njemu, i to s dobrim razlogom. Kad mi je deda umro, Mehmed-paša je, kao najstariji sin, nasledio porodičnu kuću u Istanbulu kao i ovu kuću, koju je oduvek prezirao. Nikad nismo razumeli tu njegovu odbojnost. Kako je iko mogao biti nesrećan u ovakvom okruženju? Nikada se nismo upuštali u potanka objašnjavanja jer nam je ta njegova predrasuda donela veliku korist. Naša nam je radost nadvladala radoznalost. Voleli smo ovu kuću. Voleli smo našu Kamenu ženu. Pamtim koliko smo bili uzbuđeni kad nam je otac kazao da nam je stric Mehmed poklonio ovu kuću. Halil, Zejnepa i ja zapljeskali smo i zagrlili se. Salman je ostao ozbiljan i postavio neumesno pitanje: „A hoće li biti vraćena njegovoj deci kad ti umreš?“

Otac ga je nemo besno pogledao kao da je hteo da kaže „budalo, tek smo dobili kuću, a ti već misliš na moju smrt“. Mati se trudila da suspregne smeh. Niko od nas nikad ne bi saznao šta ju je to nasmejalo da se Zejnepa, poznajući majčine navike, nije tog dana, po zalasku sunca, sakrila iza stene i čula majku kako se obraća Kamenoj ženi.

„Šta čovek u ovo vreme da kaže deci, Kamena ženo? Dokle sme-mo da idemo?“

Siroti Salman! A samo je pozeleo da zna hoće li ikad naslediti ovu kuću. Moj ga je muž pogledao kao da je ovaj hteo nekog da ubije. Iako mu nisam mati, volim tog dečaka. Volela bih da otac s njim razgovara. Da mu kaže koliko ga zapravo voli. Nije Salman kriv što mu je mati umrla rađajući ga. On oseća očevu ravnodušnost. Iskander-paša najčešće vidi svoju prvu ženu u dečaku, ali ponekad gleda s mržnjom u Salmana, kao da je ovaj namerno ubio svoju mater. Jednom sam pitala Iskander-pašu za njegovu prvu ženu. Silno se razgnevio na mene i zabranio mi da

ga ikad više za to upitam. Raspitivala sam se kako bih ga utešila, ali on se vrlo čudno poneo. Na to se zapitah krije li nešto od mene. Šta je to s muškima u ovoj porodici, Kamena ženo? Kako stasaju, tako se, čini se, uobraze, gledaju na matere i sestre kao na niža bića. Nadam se da Halil nikad neće postati takav. Iako mu nisam rođena mati, daću sve od sebe da to sprečim.

A što se tiče Mehmed-paše, šta da kažem? Niko mu ni reč ne bi rekao da se oženio i izrodio decu, ali on je to odbio i otac ga je strogo kaznio za neposlušnost. Bio je pod stalnim nadzorom, a naročiti učitelji unajmljeni su da ga obrazuju. Ko je mogao znati da će ovaj baron, koji je došao ovamo pre više od pedeset godina da uči Mehmeda i njegovu braću nemačkom jeziku, postati tako privržen Mehmedu? Čak ni služinčad nije podozerala. Kada je čitava rabota izašla na videlo, potanko su ispitali Petrosjanovog oca, ali on se kleo Alahovim imenom da nije znao.

Kad bi samo mogla da govoriš, Kamena ženo! Mogla bi kazati Salmanu da njegov stric Mehmed nikada neće imati dece i da će Salman jednog dana naslediti ovu kuću.“

Zejnepa je kazala meni. Ja sam kazala Halilu. Halil prenese vest Salmanu, a Salman prsnu u smeh. Zastao bi, pogledao nas ozbiljna lica, ali nije mogao da se suzdrži duže od nekoliko časaka. Ponovo bi prasnuo. Stao je neobuzdano da se smeje. U sobu uđuše Petrosjan i čak i sluškinje, inače vrlo ćutljivi, ali ih je sada zarazila ova neobična veselost što je zahvatila kuću poput letnje oluje. Svi su hteli da čuju tu šalu, ali Salman nikako nije uspevaio da progovori.

Halil, Zejnepa i ja smo se ućutali, pa čak i pomalo uplašili, naročito kad je niz stepenice sišao Iskander-paša. Otac se isprva smešio, ali kad ga ugleda, Salman se grohotom zasmeha. Zavlada napetost. Poznajući ćudi svojega gospodara, Petrosjan potera

sluškinje iz odaje. Tek kad oni izadoše, Iskander-paša upita privorno blagim glasom: „Salmane, što se smeješ?“

Salman naglo prestade da se smeje. Otro je suze s lica i pogledao oca pravo u oči.

„Smejem se, *ata*, koliko sam slep i glup. Kako sam samo mogao biti toliko tupav i upitati te za naslednike strica Mehmeda? Hoću da kažem, baroni do sada, pa čak ni oni pruski, nisu još rađali decu.“

Moja mati duboko uzdahnu. Iskander-paša nije mogao da svlada bes. Sećam se samo njegovog zverskog lica kad je stisnuo pesnicu i udario Salmana posred lica. Moj se brat zatetura sav prepadnut.

„Budeš li ikad više preda mnom ili pred svojom majkom s nepoštovanjem govorio o stricu, razbaštiniću te. Je li ti to jasno?“

Salman nemo klimnu glavom, očiju punih suza od besa, bola i ogorčenja. Iskander-paša izađe iz sobe. Imala sam nepunih devet godina, ali tada sam izistinski mrzela oca. Tad sam ga prvi put videla da je nekog udario.

Uzela sam Salmanovu ruku, a Zejnepa je donela vode, pa je stala da ga miluje po obrazu gde ga je otac udario. Halil je prebledeo. I on je, poput mene, bio zapanjen, ali to je na njega ostavilo mnogo dublji utisak. Mislim da je zauvek izgubio poštovanje prema ocu. Iako sam bila sasvim mala, nikada nisam zaboravila to popodne.

Nije nas toliko potresala sama nasilnost prema Salmanu, već provala besa i ogorčenosti koji su se krili pod površinom. Strgnuta je krinka, i otkrilo se izobličeno lice grubih i smrknutih crta. Salmanu je tad bilo dvadeset i šest godina. Sve četvoro, sva Iskander-pašina deca, zajedno smo izašli iz kuće kao u omami. Otišli smo do jedne zaravnjene stene, nedaleko ispod mesta gde se nalazila Kamena žena, koju je od nas skrivao borov gaj.

Svako od nas imao je svoje omiljeno mesto na toj steni, ali sada smo prvi put svi zajedno došli ovamo. Površina stene bila

je izbrazdana, ali sasvim poravnata. Priroda je imala malo udela u tome. Petrosjan je tvrdio da je baš tu Jusuf-paša sedeo i sastavljao svoje najlirskije stihove dok se pred njim pružalo more. Nekoliko kamenorezaca s mukom je radilo da poravnaju stenu i uglačaju njenu površinu.

Sedeli smo u tišini i posmatrali more sve dok nam taj prizor nije smirio burne talase koji su nam razdirali srca. Dugo smo tamo ostali i čekali zalazak sunca. Halil je prvi progovorio. Ponovio je iste one reči o stricu Mehmedu koje su uvredile našeg oca. Potom ih je ponovila Zejnepa, ali kada je došao red na mene, Salman mi je stavio ruku preko usta da me zaustavi.

„Dušice, nikad ne govori o onome što još ne razumeš.“

I onda smo svi ponovo počeli da se smejemo kako bi odagnali uspomenu na događaj koji se tog dana zbilo. Dirnut našim postupkom, Salman priznade kako želi zauvek da ode od kuće. Nikad više neće kročiti u ovu kuću niti će se vraćati u Istanbul. Otputovaće u Alep ili Kairo, ili čak nekud još dalje, u zemlje u kojima nema Turaka. Tek će se tada osećati slobodnim u potpunosti.

To nam slomi srca. Makar se najpre oženi, molila ga je Zejnepa. Što ne bi stupio u vojsku, predloži mu Halil. Pričali su o svojim nadanjima za sebe i svoju decu, koja će se tek izroditi. Potpuno se udubiše u priče o svojim životima. Meni sve to beše novo. Još sam bila premala da se umešam u razgovor ili makar da razumem ponešto od onoga o čemu su pričali, ali je sve bilo toliko bremenito osećanjima da mi je taj dan i danas živo u pamćenju. Nikada ih pre nisam videla takve. Lica su im živo igrala i zvučali su srećno i sećam se da je i mene to usrećilo. Sticao se utisak kao da je zlosrećan događaj tog popodneva postao prekretnica u njihovim životima i ulio im nadu za budućnost. Čak je i Zejnepa, na račun čije je blage naravi čitava porodica neprestano zbijala šale, tog dana bila i ljuta i uzbuđena. Nijedno od nas nije želelo te večeri da se vrati u kuću. Pobunili smo se protiv Iskander-paše i čitavog njegovog sveta. Kad je došao

Petrosjan, koji je uvek znao gde smo, i javio nam da je vreme večeri, oglušili smo se o njegov poziv. On tad sede kraj nas i medenim rečima pomirenja lagano nas nagovori da se vratimo. Salman krenu prvi, a mi ostali nevoljno pođosmo za njim.

Nisam sigurna kad je tačno Salman otišao od kuće. Čini mi se nedugo nakon što ga je Iskander-paša udario. Sećam se samo da se cela porodica izbezumila kad je Salman jednog jutra za doručkom objavio kako je rešio da napusti posao i narednih nekoliko godina putuje svetom. Kako je radio za strica Kemala, koji je brodovima prevezio robu, lako će se vratiti na posao kad to poželi.

Zejnepina i Halilova majka starala se o Salmanu gotovo otkako se rodio, kako je njegova majka umrla na porođaju. Ona mi je dalja rođaka i uvek me je obasipala pažnjom. Njen brak s Iskander-pašom ugovoren je na brzinu. On je tad bio neutešan, ali je poklekao pod pritiskom porodice i oženio se njome kako bi Salman imao majku. Ona se starala o njemu, izlazila u susret svim njegovim potrebama i zaista mu postala majka. Volela ga je kao rođenog sina i uvek ga je vatreno branila, čak i pošto je izrodila svoju decu, Halila i Zejnepu.

Retko je boravila u letnjikovcu i nije prisustvovala Salmanovom poniženju, ali vest o tome brzo je stigla do nje u Istanbul. Moja je majka bila sigurna da je Iskander-paša osetio oštrinu njenog jezika. Možda je pokušala da ubedi Salmana da ostane. Ako i jeste, nije u tome uspela. Doneo je odluku i ništa ga nije moglo odgovoriti od nje. Kazao nam je da će neko vreme putovati i da će nam javiti kad reši da se naseli u nekom gradu.

Skrušeni otac ponudio mu je novac za putovanja, ali Salman je odbio. U poslednje četiri godine sačuvao je dovoljno od svoje plate. Sve nas je izgrlio i otišao. Mesecima nismo dobili ni glasa od njega. Potom počеше da pristižu pisma, ali neredovno. Godinu dana po njegovom odlasku dobili smo poruku od strica Kemala, koji se upravo bio vratio iz Aleksandrije. Javljao nam je kako je boravio kod Salmana, koji se oženio meštankom i

uspešno trguje dijamantima. Poslao je pismo Zejnepinoj majci. Sadržaj tog pisma niko od nas nikad nije saznao. Zejnepa je pretražila sva skrovišta u majčinoj sobi, ali nije uspela da pronađe pismo. Jednoga dana, potpuno shrvane očajem, upitasmu Petrosjana zna li šta je napisano u pismu. On tužno zavrte glavom.

„Ako na nekog bacite previše kamenja, on prestaje da ga se plaši.“

Ni dan-danas ne razumem u potpunosti šta je Petrosjan hteo time da kaže. Zejnepa i ja mudro pognusmo glave i prasnusmo u smeh kad on izađe iz sobe.

Bilo je neobično to što su svi došli istoga dana. Kakve li su uspomene navrle Iskander-paši kad je video kako Salman, stric Mehmed i baron ulaze zajedno u njegove odaje? Halil mi je kasnije ispričao kako se otac zaplakao kad je ugledao Salmana, nežno ga zagrlio i poljubio u oba obraza. Salman beše dirnut, ali ne pusti ni suzu. Taj je postupak stigao prekasno. Ponos zrelih muškaraca jeste nešto što sam odavno primetila, ali nikad nisam u potpunosti shvatala. Ne može se reći da to uopšte nije prisutno u mojem mužu Dimitriju, ali je duboko potisnuto.

Kako su dani prolazili, imala sam priliku da posmatram Salmana. Moj brat, koji je u mladosti bio najživahniji i najslavoljubiviji od svih nas, sada je bio sasvim utučen i ogorčen. Rekla bih da ga je nemogućnost da postigne više u životu silno izjedala. Kao da je uspeh u trgovini dijamantima bio koren njegove nesreće. Nikad nije bio zadovoljan. Oženio se Egipćankom iz Aleksandrije, „prelepom Koptkinjom“, kako to stric Kemal reče, ali nije joj dao da upozna njegovu porodicu. Čak ni sada, kad mu je otac oduzet od kapi, Salman nije doveo svoje sinove da makar jednom vide dedu. Jedino je Halil bio pozvan u Egipat i imao tu povlasticu da upozna Salmanovu ženu i decu. Jednom prilikom kad sam uporno zapitkivala Halila zašto je Salman tako malodušan, dobila sam oštar i iznenađujući odgovor.

„Salmana silno tišti činjenica da Carstvo već tri stotine godina nepovratno propada. I ja sam, takođe, toga svestan, ali Salman to doživljava lično.“

Ja sam nagonski odbijala takvo razmišljanje. Razumela sam Salmanovu netrpeljivost prema običajima života u Stambolu. Bio je duboko nezadovoljan i želeo je promenu, ali to bi, u najboljem slučaju, mogao biti samo delimičan razlog. Nisam mogla da poverujem da je moj brat, svojevremeno toliko vragolast i zabavan, zapao u toliko duboko beznade iz razloga vezanih za istoriju. Naša je porodica odvajkada stvarala istoriju. Kako joj možemo dopustiti da nas ona sada smlavi? Morao je da postoji neki drugi razlog za Salmanovu patnju i ja sam naumila da otkrijem koji su joj koreni.